

Jak sdělit kouzlo Ovidia? Příspěvek k věčné aproximaci

Dana Svobodová

Abstract:

How to Communicate the Magic of Ovid? A Contribution to Eternal Approximation

Reviewing, in chronological order, her experience with Ovid's *Heroides* (The Heroines), *Medicamina faciei femineae* (The Art of Beauty), *Remedia amoris* (Remedies for Love) plus *Ars amatoria* (The Art of Love) and of selected parts of *Metamorphoses*, and confronting them with older, "classical" Czech translations, the author is thinking about (im)possibilities of translation of classical Greek and Roman mora-timed poetry (with accent on hexa- and pentameter) into Czech with its accentual-syllabic prosody. Eventually, as the process of translating obviously does not mean recycling original texts and as no ideal translation is possible, owing to various reasons, both objective (such as different cultural environments and languages) and subjective (such as the author's, translator's and recipient's particular settings), the following ideas are suggested:

- The translated text is no photocopy of the original version – it, at best, resembles a blurred image, an echo. That is why the necessary otherness (a special sort of inevitable treachery: *traduttore – traditore*) of the translation must – willy-nilly – be accepted. One must put up with the sequential losses.
- No translation can ever be absolutely faithful to the original – and, in detail, to itself either. Some moments always occur to deviate from the elaborated concept.
- The primary translator's intention is not to translate e. g. hexameters but to grasp the poem as a whole and to try to interpret its energy or charge and its unique atmosphere by means that are available and which should not be disabled by formal instruments.
- Every serious, qualified *attempt* (maybe a more proper word than *translation*)

should be appreciated as an effort to build up a bridge between cultures and people.

– Last but not least: Πάντα ῥεῖ – nothing is definitive...

key words: Ovid's poems; Latin poetry; mora-timed prosody; syllabotonic verse; Czech translation

klíčová slova: Ovidiova díla; latinská poezie; časomíra; sylabotonický verš; český překlad

Tento příspěvek je ohlédnutím za zhruba dvacetiletým vývojem mých názorů na adekvátní překlad některých částí Ovidiovy tvorby a následně na možnosti překladu vůbec, a to nejen na základě mé vlastní zkušenosti, nýbrž i v konfrontaci s názory renomovaných překladatelů či literárních teoretiků. K dokreslení mého postupného odklonu od zdejší konvence jsem se rozhodla základní formální kámen úrazu – „český hexametr / pentametr“ – navštívit na několika notoricky známých verších Ovidiových *Proměn*, a aby nezůstalo u teorie, ilustrovat své úvahy na několika sondách do latinského originálu tohoto i dalších Ovidiových děl, a to pomocí srovnání mého pokusu s některým z českých překladů po desetiletí tradovaných.

Jak „sdělit“ místo očekávaného *jak „překládat“* jsem v názvu použila záměrně. Pojem „překlad“ (zužuji na překlad literárního díla) jako vztahová kategorie vzbuzuje dlouhodobě vášně napříč jazykovými oblastmi a dává zaznít pestrým a leckdy extrémním názorům nejen na úkol překladatele, ale i na možnost překladu vůbec.¹ Není jednoty ani v tom, co podstatného z originálu podržet, ani jakým způsobem to předat. A není divu: kouzlo básně lze jistě spíš s-dělit (v naději na s-dílení) než pře-ložit.²

Následující citáty ukazují na některé aspekty, jimž se nevyhne žádný překladatel:

¹ Srov. např. ČERMÁK – ILEK – SKOUMAL 1970 a LEVÝ 1996. O tato díla opírám mnohé z mých převzatých citátů.

² Protikladné názory na možnost překladu a úkol překladatele jsem kdysi publikovala ve formě centonu sestaveného ze statí citovaných v pozn. 1: SVOBODOVÁ 2003.

K vztahu originál → překladatel

„Autor dává kód ke svému dílu v →notách. ... Interpretací je ale spousta, protože ten kód se vždycky přefiltruje přes duši interpreta.“

Ivo KAHAŇEK: *Můj pokus o mistrovský opus (Chopin: Balada e-moll)*

Není poezie také tak trochu hudba? (Pravda, překladateli chybí klavír... Dalo by se říct, že spíše překládá noty (slova) do not jiného systému.)

O „věrnosti“ (čemu?)

„S překlady je to jako se ženami: jsou buď krásné, nebo věrné.“

Georges MOUNIN: *Les belles infidèles*³

„Věrnost originálu“ působí jako pověstné Eridino jablko sváru: neboť je tolik věcí, v nichž by překladatel měl (a chtěl) zachovat originálu věrnost, přičemž mnohé je a priori vyloučeno – odlišnostmi jazyka originálu a překladu, rozdílností kultur (nebo i časovou průrvou), ale i nejedno- či dvojznačností v samotném originálu a také třeba naladěním překladatelovy vnímavosti...

Můžeme se ovšem tázat, je-li právě věrnost opravdu stěžejní hodnotou: „Lachmann přeložil Shakespeara se strašnou ‚věrností‘.“⁴ Každopádně: Věrnost – čemu zejména? A otázka komplementární: Co nechat „spadnout pod stůl“? – víme-li, že překladatel se neustále něčeho vzdává, a je tedy nutně zároveň věrný i nevěrný (stejně jako jeho překlad).

O zřeteli k příjemci

„Vyprávějte mi něco v naší mateřštině, neboť jest mi přiznati, že chápu jen zpola smysl latinských řečí. Jsou tak obšírné! Zdá se mi poněkud přehnané toto učeně vyjadřování, jež připomíná krupobití.“

Vladislav VANČURA: *Rozmarné léto*

Dojemné vyznání Otmara Vaňorného nad čerstvě vydávaným novátorským překladem *Odysseie*⁵ – „Jen s ostychem vydávám tento překlad. Je to první

³ MOUNIN, Georges, *Les belles infidèles*. Paris: Presses Universitaires de Lille 1955.

⁴ Ulrich VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, in ČERMÁK – ILEK – SKOUMAL 1970, s. 17.

⁵ Otmar VAŇORNÝ, doslov k překladu Homérovy *Odysseie* (1921), in LEVÝ 1996, s. 105.

velká báseň antická přeložená přízvučným hexametrem...“ – jako by zračilo nejistotu z vědomí mezi tohoto přístupu, jehož zásady tento klasik překladu sám během doby modifikoval.⁶

O (ne)možnosti překladu

Grau, teurer Freund, ist alle Theorie,
und grün des Lebens goldner Baum...

J. W. GOETHE: *Faust*

Je zajímavé, že po přečtení široké palety nejrozmanitějších názorů na cíle, prostředky a možnosti překladu má člověk pocit, že víceméně všechny mají i nemají pravdu. Rozhodne-li se přece jen nerezignovat a pustit se do práce, pak mu nezbyvá, než aby klíč ke konkrétnímu – vyvolenému – autorovi / dílu hledal sám v sobě (a smířil se s tím, že to nebude klíč univerzální).

I. Mezi Skyllami a Charybdami

První nutností, stojící před překladatelem, je samozřejmě porozumění textu, a to pokud možno detailní. (Má vděčná vzpomínka patří hodinám drobnohlédného pitvání Ovidiových *Proměn* v semináři prof. Karla Janáčka, jehož metodicky skeptické alter-ego bylo výbornou propedeutikou.) Pro ilustraci se podívejme, co vlastně Ovidius v úvodu k svým *Proměním* slibuje:

*In nova fert animus mūtātās dīcere formās
corpora...*

CO se vlastně mění v CO? Je možné, aby se tvary (*formae*) měnily v těla (*corpora*)? Nebo naopak? A co vlastně zde znamenají *formae*? Nejde spíš než o „tvary“ o „formy existence“? A neskrývají se za *corpora* nejen „těla“, nýbrž někdy i „tělesa“? (A navíc: v *Metamorfózách* nejde toliko o „tvary“ již změněné, *mūtatae*, nýbrž spíše o proměnu samu...) – V celé šíři nepřeložitelné.

⁶ „Nemohu zde vykládat pravidel, dle kterých jsem skládal své hexametry, jen podotýkám, že v některých věcech se odchyliji od pravidel, která jsem navrhl v *Naší době* 1896.“ (*Ibid.*)

Je samozřejmě mrzuté si přiznat, že „každý překlad je ... výkladem, ... je jasnější a plošší než originál“, protože jaksi musí „přiznat barvu“,⁷ dát najevo, že originálu v daném místě rozumí... Máme ale vždy jistotu, že jsme porozuměli správně? Nebo se autor dopustil nepřesnosti? Ovidius by možná řekl, že mínil vyjádřit něco poněkud jiného, ale nechal se unést tokem verše – a je vlastně rád, protože takto to místo nezní banálně... Ano, v poezii nejde o prvoplánovost!

Vnucuje se tedy otázka: Jak sroubit most mezi Skyllou hnidopišského rozboru a realistického tlumočení na jedné straně a Charybdou Múzy pulzující v oblacích náznaku na straně druhé, mezi apollinským cizelérstvím a dionýským puzením (mezi úsilím dominantní a nedominantní mozkové hemisféry) tak, aby Ovidius co možná neutrpěl a (mnohohlavý) potenciální příjemce překladu cítil estetický prožitek? Zdá se mi, že vždycky jde o pokus s nejistým výsledkem, podmíněný nejen erudicí překladatele, ale možná ještě více jeho osobností, vnímáním světa a jeho pozicí na spojnici mezi tradicionalismem a chutí experimentovat.

II. K formě

Aby se překladatel mohl pustit do tlumočení díla svého oblíbence, měl by zřejmě mít především jasno v tom, co je pro něj či pro jeho tvorbu typické, překvapující, jedinečné – totiž v tom, k čemu především se bude vztahovat jeho pokus o sdělení onoho díla.

Co se Ovidia týče, mnoho bylo napsáno o jeho specifických kvalitách. Já nacházím ještě další, pro mne zcela podstatný rys, který je Ovidiovým dílům společný: při vši své „mnohmluvnosti“ (abundantní používání zdvojených vyjádření téhož) Ovidius nenudí. Naopak, poutá zvědavost čtenáře od verše k verši po celé délce „souvislého přediva“ svých básní, ať už líčí dramatickou situaci nebo podává popis ústrojí tkalcovského stavu.

V čem spočívá toto umění upoutat? A následně: Jak se mu přiblížit v pokusech o „překlad“?

⁷ Hans-Georg GADAMER, Řeč jako médium hermeneutické zkušenosti, in ČERMÁK – ILEK – SKOUMAL 1970, s. 25–27.

Je nepochybné, že vedle jiných prostředků tím hmatatelným – a nevyhnutelným – nosičem půvabné Ovidiovy poezie je forma, totiž lehce plynoucí vehikulum časoměrného hexametru / elegického disticha – toto trvalé a vzhledem ke své inkompatibilitě se sylabotónickým charakterem prozodie české zřejmě neodstranitelné předkladatelské trauma. V čem oba systémy neladí, je zřejmé na schématu notoricky známých veršů:

Struktura hexametru (Ov. *met.* 1–4)

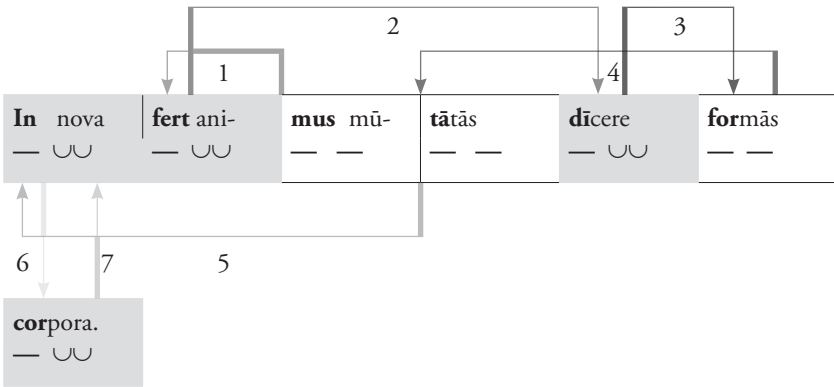
In nova — ∪	fert ani- — ∪	mus mū- — —	tātās — —	dicere — ∪	formās — —
corpora. — ∪	Dī, coep- — —	tīs (nam — —	vōs mū- — —	tāstis et — ∪	illās) — —
adspī- — —	rāte me- — ∪	īs prī- — —	māqu(e)ab o- — ∪	rīgine — ∪	mundī — —
ad mea — ∪	perpetu- — ∪	um dē- — —	dūcite — ∪	tempora — ∪	carmen! — ∪

tučně teze (těžké doby)

šedě daktylské stopy

Na první pohled je zřejmé, že

- všechny verše jsou stejného trvání, a přesto – ve smyslu jakési „jednoty v pestrosti“ – nepůsobí monotónně,
- stopy daktylské se střídají se spondejskými v teoreticky značné (v celém díle mnohem pestřejší) variabilitě – aniž by vyvolávaly dojem chaosu, a
- slovosled je často blízky nenapodobitelné spleti svévolných přesmyček (viz níže) – které však mají formální smysl, sledující půdorys metra, a měly nepochybně i umělecký účín:

Co vlastně činí latinský hexametr tak napínavým?

„Opravdový hexametr“ má sice ženský spád, ale přesto je plný napětí – nejen

- díky cézuře (| – viz níže) (u Ovidia nejčastěji *penthemimeres*), která dodává verši obloukovitého vzepětí, ale také
- díky přesahům:
 - vedle více či méně drsného, ale každopádně všudypřítomného meziveršového enjambementu (v některých pasážích *met. I* až třetina veršů), podtrhujícího onu „souvislost přediva“ (zde tlustá černá šikma, v textu značka →)
 - sledujeme díky pohyblivosti slovního přízvuku zhruba u poloviny 2- a víceslabičných slov zajímavý, v české prozodii nepřijatý nesoulad mezi slovním přízvukem a metrickým iktem, potažmo mezi hranicemi slov a stop – jakési přeplování slov ze stopy do stopy (zde), pnutí, které pomáhá udržovat stále napětí.

I	II	I	II	IV	V	VI
In nova	fert (ani-	mus)	(mū-	tātās)	dicere	formās
— ∪	— ∪	—	—	— —	— ∪	— —
corpora.	Dī, (coep-	tīs)	(nam	vōs (mū-	tāstis) et	illās)
— ∪	— —	—	—	— —	— ∪	— —
(adspī-	rāte) (me-	īs)	(prī-	mā) qu(e) ab	(o- rīgine)	mundī
— —	— ∪	—	—	— ∪	— ∪	— —
ad mea	(perpetu-	um)	(dē-	ducite)	tempora	carmen.
— ∪	— ∪	—	—	— ∪	— ∪	— ∪

V „hexamtru“ českém (tradičně pokládáném za náhradu v našem prostředí nejadekvátnější) vidíme několik zásadně odlišných rysů, jak patrné na klasickém překladu Ferdinanda Stiebitze (dále FS):⁸

O tvarech	změněných	do nových	těl mě	zpívati	puďí →
x x x	x x x	x x x	x x	x x x	x x →
nadšený	duch. Ó,	bozi – těch	změň jste	původci	sami –,
x x x	x x	x x x	x x	x x x	x x
přízní	dařte mé	dílo a	od samých	počátků	světa
x x	x x x	x x x	x x x	x x x	x x
provodte	do mých až	dob to	souvislé	předivo	písně.
x x x	x x x	x x	x x x	x x x	x x

⁸ OVIDIUS, *Proměny*. Přel. Ferdinand STIEBITZ. Praha: Odeon 1967.

- Šest stop, snažících se napodobit šest stop latinských, má s nimi společný jen počet iktů – český daktyl (šedě) ani trochej (bíle) neměří délku trvání.
- Z celkem libovolně se střídajících stop daktylských a trochejských, zatížených (až na vzácný vedlejší přízvuk u čtyřslabičných slov) přízvukem na první slabice slova, které je současně usazeno v jedné stopě, buď dýchá právě ona libovolnost, nebo se naopak prosazuje až kolovrátkovitá monotónnost (viz následující ukázka), daná převážně ženským spádem uvnitř žensky zakončených veršů. Vybírám Stiebitzův překlad pasáže, která popisuje Baukis, klopotně se snažící uctít hosty (*met.* 8,641 nn.):

**Rozhrábne teplý popel, | v němž doutnalo dříví, a křísí →
na krbu včerejší oheň: | dřív suchou korou a listím →
živí troud | a stařeckým dechem | jej rozdmýchá v plamen,
potom snesla s půdy | i draček a suchého klestí,
poláme na drobno dříví | a přiloží pod malý kotlík.**

- Co se slovosledu týče, ten občas i v českém, srozumitelném „hexamtru“ doznává archaizujících tendencí: děje se tak ovšem hlavně ve snaze vyhovět požadavkům metra (které je někdy neúprosné).

III. Existují možnosti substitute?

Z předchozích poznámek lze soudit, že alternativy k tradičnímu „českému hexamtru“ jsou žádoucí. Zdali adekvátnější, bude nepochybně vždy otázka individuálního posouzení. Podstatný je jistě obsah, ale neméně podstatná je atmosféra, kterou dané dílo vyzařuje, a zde je na rozhodnutí překladatele, jakými prostředky se pokusí dát svému dojmu tvar. Asi jediné, co v poezii nemá místo, je „sebeprěsnější“ překlad prozaický⁹ (a i ten může být navíc hendikepován názorem, že „mluva se skládá především z mlčení“¹⁰). Na druhou stranu, co vůbec a v jaké míře dělá báseň básní a jakými prostředky

⁹ „Kolik básnických děl redukováných na prózu, to znamená na významové jádro, přestalo v pravém slova smyslu existovat!“ – Paul VALÉRY, *Variace na Vergiliový Zpěvy pastýřské*, in ČERMÁK – ILEK – SKOUMAL 1970, s. 395.

¹⁰ JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *Bída a lesk překladu*, in ČERMÁK – ILEK – SKOUMAL 1970, s. 268.

sdělit dojem vysílaný originálem, zůstává otázkou. Domnívám se, že jednovrstevně nezodpověditelnou.

Vraťme se však k zde nasvícenému úvodu k *Proměněm*. Kdysi mě uchvátilo rozhlasové zpracování Šrámkova překladu *Odyseie*,¹¹ jehož spád tolik připomínal velebnost hexametru, ačkoli verše byly různé dlouhé. Rozhodně neměl nic společného s „bastardním systémem“, podle Josefa Krále společným poetické próze a volnému verši.¹² Od té doby mám za to, že volný verš jako otevřený systém nabízí jednu z možných cest, a právě v tomto duchu jsem přistoupila k tlumočení Ovidiových *Proměn*:¹³ absenci lehce měnlivého „hexametru“ jsem se snažila vynahradiť zvukomalbou, občasným rýmem, příležitostnými archaismy či poetismy, napětím v rytmu zase absenci občasně doslovnosti či formální „věrnosti“ a počítání iktů tak, aby spád veršů v ideálním případě evokoval proudění hexa-/pentametru:

Vábí mě x x x	velký x x	cíl... A to x x x	vypsat, jak x x x	nejeden x x x	tvor → x →
-------------------------	---------------------	---------------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------------------

se x	promě- x x	nil. – Ó x x	bozi, ty x x x	proměny x x x	vzešly x x	z vás: x
---------	----------------------	----------------------------	----------------------------	-------------------------	----------------------	--------------------

proto x x	snaze mé x x x	přejte a x x x	odví- x x	jejte x x
--------------	--------------------------	------------------------------	---------------------	---------------------

nit mé x x	básně x x	od zrodu x x x	světa x x	po dnešní x x x	čas! x
----------------------	-----------------------	--------------------------	---------------------	---------------------------	------------------

Toto je ovšem konec vývojové řady, již prošlo mé tápání Ovidiovým dílem, které snad může v něčem připomínat hledačství Julie Novákové. Nováková ovšem k volnému verši nedospěla (možná otázka času?) a její poučenost

¹¹ HOMÉR, *Odyseia*. Přel. Vladimír ŠRÁMEK. Praha: Plzákovo nakladatelství 1945.

¹² Josef KRÁL, *O prosodii české*. In LEVÝ 1996, s. 60.

¹³ OVIDIUS, *Proměny* (výbor). Přel. Dana SVOBODOVÁ. Praha: BB Art 2001.

v evropské poezii a odvaha k novátorství v oblasti forem nemají u nás na tomto poli obdobu.

IV. Elegické distichon – od *Heroid* k *Umění milovat*

U pentametru přichází ještě jedno specifikum: ve věci střetu dvou tezí na hranici třetí a čtvrté stopy připustila tzv. Metrická komise¹⁴ měkčí řešení v podobě vmezeření arze. Překvapivě i tento drobný ústupek se ukázal pro část odborné veřejnosti jako přílišný (na anakruzi, předražku, která právě umožňuje plynulý meziveršový přesah, nedošlo vůbec). Shrňme-li, pak po opuštění neudržitelné časomíry, při snaze o „zcivilnění“ slovosledu a přes opětovně deklarované rozpaky nad vyzněním antického hexametru v českém prostředí¹⁵ překvapuje setrvačnost lpění na jeho formálních pravidlech v praxi.¹⁶

1. *Heroides*

Při mém vůbec prvním překladatelském setkání s Ovidiem, představujícím ukázky z *Heroid* (*Paris Heleně* a *Helena Paridovi*),¹⁷ mi při výběru formy byla vzhledem k mozaikovitosti svazku dána naprostá volnost. Na základě metrického rozboru jsem se rozhodla pro „české distichon“ s půdorysem nejčastějšího uspořádání stop originálu, a to s cílem upřednostnit pravidelnost před zdánlivě libovolným střídáním daktylů a trochejů (příp. před záplavou daktylů, zejména v pentametu), jinými slovy podtrhnout „systémovost“ metra. Abych vyvážila zvolenou rytmickou monotónnost, zvolila jsem poněkud troufalý závěr pentametru: místo dvou daktylů a teze jsem použila klauzuli daktyl–trochej–teze, evokující citovou vypjatost přesvědčování

¹⁴ STIEBITZ 1921.

¹⁵ Viz sám Ferdinand STIEBITZ (1922, s. 242), nepokládající „dojem z českého hexametru za příznivý“.

¹⁶ Srov. stanovisko „Metrické komise“, jež na obecné úrovni doporučuje hledět k „přirozené povaze jazyka, kterým napodobíme“, avšak v konkrétních návrzích víceméně kopíruje schéma původního metra (viz STIEBITZ 1921, 1922).

¹⁷ In KUBÍN 1979.

a slábnoucího odporu. Dovolila jsem si tu a tam předrážku (nikoli bez pouhouření žijícího klasika překladu) a také občasný zaklenující rým.

her. 15,339nn.

Trōia — ∪∪	classis a- — ∪∪	dest ar- — —	mīs īn- — —	structa vi- — ∪∪	rīs que: — —
----------------------	---------------------------	----------------------------	-----------------------	----------------------------	------------------------

Iam faci- — ∪∪	ent cele- — ∪∪	rēs — ^	rēmus et — ∪∪	aura vi- — ∪∪	ās. — ^
--------------------------	--------------------------	-------------------------	-------------------------	-------------------------	-------------------

Mnou vykonstruované schéma vypadalo zhruba takto:

Flotila	Trójských je	plná 	mužů i	zbraní – jen	vypnout –
x x x	x x x	x x	x x x	x x x	x x

a	veslo	s větrem už	jistě 	cestu nám	změní	v let.
x	x x	x x x	x x	x x x	x x	x

Pro srovnání překlad Rudolfa Mertlíka (dále RM):¹⁸

Kotví tu	trójské	lodi a	na nich jsou	zbraně i	mužstvo;
x x x	x x	x x x	x x x	x x x	x x

vesla i	příznivý	vítr 	rychle nám	umožní	plout.
x x x	x x x	x x	x x x	x x x	x

Jak patrně z delší následující ukázky, daní za odchýlení se od rytmické neurčitosti stop byla nová svěrací kazajka, jíž se už dříve hleděl vyhnout Jan Fišer, který se v obavě z rozporu mezi „monometričností“ elegického disticha, vedoucí k „recitaci stereotypně pravidelné, a tedy víceméně mechanické“, a mezi bohatstvím „zvrátů emocionálních, obrátil k volnému verši (přesto však uchovávacímu povahu verše daktylo-trochejského).“¹⁹

¹⁸ OVIDIUS. *Listy milostné*. Přel. Rudolf MERTLÍK. In *O lásce a milování*. Praha: Svoboda 1990.

¹⁹ Viz jeho pozn. k překladu výboru z *Listů heroin* (Praha: Mladá fronta 1964²), s. 96.

(Korespondenci právě Parida s Helenou bohužel ve Fišerově volném překladu nemáme.) Pro mne ovšem v té době byl volný verš jako popření „řeči vázané“ předlohy nepřijatelný.

her. 16,371nn.

Nec tamen indigner | **prō tantā sūmere ferrum** →
coniuge: certāmen || **praemia magna movent;**
tū quoque, sī dē tē | **tōtus contenderit orbis,**
nōmen ab aeternā || **posteritāte ferēs:**
Spē modo nōn timidā | **dīs hinc ēgressa secundīs**
exige cum plēnā || **mūnera pācta fidē!**

Bude to pro mne však **čest**, | když **pro** tak **nádherou** ženu →
chopím se meče a získám | **v zápase vzácný ten dar!**
Ty pak? Bude-li celičký svět | se **pro** tebe **bíti**,
slavné jméno si získáš | **pro** všechny **budoucí čas**.
Vykroč bez obav odtud | (a **bůh** nás **prováže přízní!**),
v plné pak důvěře žádej, | abych **ti splnil svůj slib!**

RM

Bude však pro mne jen **ctí** | vzít **do** ruky **meč** kvůli **ženě** →
takových předností | (**mám-li pro** tenhle **dar se bít!**)
A Ty? Když celičký svět | jen **o** Tebe zápolit **bude**,
po všechna **pokolení** | svým **jménem se budeš skví**.
Pryč odtud! Odhod' už strachy | (**bohové přispějte přízní!**),
klidně chtěj vše, co jsem **slíbil...** | **Nesmíš se přece bát!**

DS

2. *Medicamina faciei femineae*

Překlad dochovaného zlomku *Prostředků k pěstění ženské tváře* mi byl nabídnut Antickou knihovnou k doplnění mezery v kompletním vydání Ovidiových erotik, vycházejících v tradičním překladu Rudolfa Mertlíka.²⁰ Nutnost

²⁰ OVIDIUS, *Umění milovat / Jak léčit lásku*. In *O lásce a milování*. Přel. Rudolf MERTLÍK. Praha: Svoboda 1990.

použít „české distichon“ byla nasnadě, české tradici jsem se snažila vyhovět maximálně.

med. fac. fem. 39nn.

Nec medi- — ∪∪	ae Mār- — ∪∪	sīs fin- — —	duntur — —	cantibus — ∪∪	anguīs, — —
nec redit — —	ad fon- — —	tēs — ^	unda su- — ∪∪	pīna su- — ∪∪	ōs. — ^
Et quam- — —	vīs ali- — ∪∪	quis Teme — ∪∪	sēa re- — ∪∪	mōverit — ∪∪	aera, — —
numquam — —	Lūna su- — ∪∪	īs — ^	excuti- — ∪∪	ētur e- — ∪∪	quīs. — ^

Nerozpoltí se **had** | dík čarovným **formulkám Marsů**,
nezvrátí vodstvo svůj tok ||, aby **k pramenům vzlívalo zpět**.
 A **i** kdyby **pryč** | byly **měděné pánve**, jež **střeží rád světa**,
zas pevnou **otěží ||** dá **Luna** svým **klusákům kurs...**

DS

Jak rozdílně vyznívá tradiční „české distichon“ v porovnání s inovativním přebásněním Ivana Bureše (dále IB), jemuž se v spisku *O líčidlech*²¹ zalíbilo v rýmovaných alexandřínech (možná pro odreagování po práci na tradičně pojatých *Umění milovati, Jak léčiti lásku a Láskách?*)²²

Vždyť **zaříkáváním** had **neničí se v trávě**, (← **šťavě**)
 ni **pramen tekoucí se neobráti zpět**, (← **jed**)

²¹ OVIDIUS, *O líčidlech*. Přel. Ivan BUREŠ. In *Umění milovati*. Praha: Kvasnička a Hampl 1948⁵.

²² OVIDIUS. *Umění milovati / Jak léčiti lásku*. Přel. Ivan BUREŠ. In *Umění milovati*. Praha: Kvasnička a Hampl 1947.

tak **jako nestáhneš** k nám **měsíc dolů s nebe,** (→ **tebe**)
 když **na měděný cimbál tropíš děsný hřmot.** (→ **doprovod**)

IB

3. *Ars amatoria* / *Remedia*

Má poslední zkušenost s Ovidiovými distichy – *Ars amatoria* a *Remedia amoris* – je docela jiného rázu: lehké pero, zábavně poučující o taktikách a strategiích v milostné sféře, jako by si říkalo o svižnější obdobu než jímavé příběhy „autenticky“ prožívaných důvěrných vztahů (*Heroides*). Po mnoha pokusech jsem se (podpořena výsledky anonymní ankety²³) odvážila rozvolněného překladu *Léků* a *Umění milovat*:²⁴ střidu i spád hexametru a pentametru měla evokovat volně plynoucí, hravá „disticha“, rozdělená na polokóla a propojená střídavým ženským a mužským rýmem. Celý překlad provázela svěrací kazajka rýmu spolu s obavou, jestli je tento princip udržitelný do konce. (Na několika místech se z rýmu-sluhy vskutku stal diktátor.)

A. *Remedia amoris*

Ukázka z *Léků* (*rem.* 375nn.) podává drobnou lekci z metriky. Rozdílnost pojetí Burešova a Mertlíkova²⁵ na straně jedné a mého na straně druhé je názorným příkladem toho, oč mi šlo v celé básni, totiž o variabilní rytmus a lehkost, s níž plyne Ovidiův kvazi-didaktický verš.

Grande sonant tragicí: | tragicōs decet īra co**thurnōs**;
 ūsibus ē mediīs || **soccus habendus erit**;
 līber in **adversōs** hostēs | stringātur **iambus**,
seu celer, **extrēmum** || **seu** trahat **ille pedem**;

²³ SVOBODOVÁ 1991, s. 232–236.

²⁴ OVIDIUS. *Umění milovat / Léky na mor Amora*. In *Umění milovat a nemilovat*. Přel. Dana SVOBODOVÁ. Praha: Český spisovatel 1993.

²⁵ OVIDIUS, *Umění milovat / Jak léčit lásku*. In *O lásce a milování*. Přel. Rudolf MERTLÍK. Praha: Svoboda 1990.

**blanda pharetrātōs | Elegeia cantet amōrēs
et levis arbitriō || lūdat amīca suō!**

Vážné jsou **tragické verše**, | tón **tragický** přísluší **hněvu**:
z **běžné** a **obecné mluvy** | **brát** se má **komický sloh**.
Útočně **na** nepřítel | ať **volný** si **vyjíždí jambus**,
poslední stopu ať **zdlouží** | aneb ať **zrychlí** svůj **běh!**
Půvabnou elegií | buď **opěván lučištník Amor**,
milenka bujná ať **tady** | **skotačí, jak se jí chce**.

IB

Vážný je **tragikův hlas**, | **hněv hodí** se **pro tragédii**,
pro látku **všedního dne** || **hodí** se **komický styl**.
Jindy zas **volný iambus** | ať **útočí na protivníka**,
ať už má **pomalý konec**, | **nebo** ať **rychlý** má **spád**.
Líbezná Elegie | ať **opěvá Amora s toulcem**,
v ní ať si **milenka svůdná** | **pohrává, jak se jí chce**.

RM

Patos k nám **zaznívá z tragédií** –
koturnům patos přísluší;
lehké obutí v komedii
má **všedním dnem** **tepat do** uší.
Jamb – **spěšný**, či v **chůzi škobrtavé**
když **na zadní stopu napadá** –
jen **bezuzdný jamb** je to **pravé**,
čím **soka položit na záda**.
A koketa Elegie
ať **opěvá Eróta samý šíp**
a **pohrává si vrtošivě**,
co **chvíli měníc svůj slib**.

DS

B. *Ars amatoria*

Podívejme se na skeptický postoj autora k účinnosti „alternativních“ praktik v *ars am.* (2,99nn.):

Fallitur, Haemoniās | **sīquis** dēcurrit ad artēs
 datque, quod ā tenerī || **fronte** revellit equī;
 nōn facient, ut vīvat amor, | Mēdēides herbae
 mixtaque **cum** magicīs || **naenia** Marsa sonīs:
 Phāsias Aesonidem, | Circē tenuisset Ulixem,
 sī modo **servārī** || **carmine** posset amor.
 Nec data **prōfuerint** | pallentia **philtera** puellīs:
philtera nocent animīs || **vimque** furōris habent.

Zklame se, **jestliže někdo** | se **utíká k** čárům a **kouzlům**,
 bere-li **pro** nápoj **lásky** | **výrůstek z hříběcích čel.**
 Nemůže **kouzelné býlí** | též **trvale udržet lásku**,
také ne kouzelná píseň, | **jakkoli čarovně zní:**
 Iásón Médein **byl by** | a **Kirce by Odysseus patřil**,
kdyby moh trvání lásky | **ovlivnit kouzelný zpěv.**
 Nápoje, **po** nichž se **bledne**, | nic **nezmohou**, **dáš-li je ženám;**
škodí ty nápoje duchu, | **neboť ho k běsnění štvou.**

RM

Střílí vedle ten, kdo **zkouší**
praktiky kouzel a čar
 a **kůstky nejdrobnější**
 z čel **hříbat bere na lektvar:**
lásce život neprodlouží
 ani **stovky Médeiných drog**,
 ani **hudba, jež se hrouží**
do toku magických slok.
 Iásón by **zůstal Kolchidance**
 a **Kirké zas Odysseus**,
 kdyby **formulky měly šance**
zadržet Amora, když **dal se v klus.**

**K čemu je dívce nápoj lásky,
po němž zbledne jak mrtvola?
jenž na duši způsobí vrásky
a zběsilý amok vyvolá?!**

DS

V. *Metamorphoses*

Proměny se svým košatým vyprávěním a bájným koloritem vzbuzují nesmírnou úctu. Říkají si o prostředky, které dokážou vystihnout vynalézatost popisu – detailního v náznaku, zajímavého, barevného, tajuplného. Po dlouhém váhání a mnoha pokusech o nějakou variantu inovovaného metra jsem se rozhodla pro volný verš, který by svým měnlivým rytmem dokázal vystihnout proměny atmosféry i variabilní spád původního vyprávění, pro něž je „opravdový“ hexametř daleko lépe vybaven než ten český.

Není zde bohužel dost prostoru na porovnání toho, jak různě vystihují nejruznější témata a motivy originálního textu klasický překlad Stiebitzův²⁶ a má inovace.²⁷ Teprve více ukázek by doložilo objektivněji, že každý přístup má vedle světlých míst i ta slabší. A také jak těžké je dostat nejen kvalitám originálu, ale i svým vlastním zásadám... Pro ilustraci se podívejme na 1. popis proměny nešťastné Dafné, 2. popis jednoho z dramatických momentů potopy a 3. z humorného nadhledu líčené přistižení Area a Afrodité *in flagranti*.

1. Popis proměny (Dafné – *met.* 1,458nn.)

Vix prece **finitā**, | **torpor** gravis **occupat artūs**,
mollia cinguntur | **tenuī** praecordia **librō**,
in frondem crīnēs, | **in rāmōs** **bracchia crēscunt**:
pēs modo **tam vēlōx** | **pigrīs** **rādīcibus haeret**,
ōra cacūmen obit. | **Remanet** nitor **ūnus** in **illā**.

²⁶ OVIDIUS, *Proměny*. Přel. Ferdinand STIEBITZ. Praha: Odeon 1967.

²⁷ OVIDIUS, *Proměny* (výbor). Přel. Dana SVOBODOVÁ. Praha: BB Art 2001.

Sotva skončila **prosbu**, | tíž **strnulá** jímá jí údy,
 kolem **měkkých útrob** | se **opřádá** **heboučké lýko**,
kštica se **rozzrůstá v listí** | a **ve** větve **paže** a **ruce**,
noha, **právě** tak **rychlá**, | jí v **nehybných kořenech** **vázne**,
tvář jí **koruna halí**: | jen **zářivá krása** jí **zbyla**.

FS

Vyřkla svou **prosbu**... Vtom **podivné pnutí** se **zmocnilo těla**,
 z **lýka hebounká síť** měkké **útroby obestírá**,
 z **paží haluzí pár**, z vlasů **listoví raší**,
nohy, dřív **křepké**, teď **v líných kořenech vězí**,
korunou cloněna tvář... Jen **krása**, ta **pořád** z ní **září**.

DS

2. Dramatická situace (Potopa – *met.* 1,281nn.)

Iusserat. Hī redeunt, | ac **fontibus ōra relaxant**,
et dēfrēnātō | **volvuntur in aequora cursū**.
Ipsē tridente suō | **terram percussit**. At **illa** →
intremuit | **mōtūque viās patefēcit aquārum**.
Exspatiāta ruunt | per **apertōs flūmina campōs**,
cumque satīs | **arbusta simul** | **pecudēsque virōsque** →
tēctaque, cumque suīs | **rapiunt penetrālia sacrīs**.
Sīqua domus mānsit | **potuitque resistere tantō** →
indēiecta malō, | **culmen tamen altior huius** →
unda tegit, | **pressaeque latent sub gurgite turrēs**.

Poručil **tak**; i **vrátí** se **hned** | a **pramenů ústí** →
 uvolní **zcela** a **k moři** | se **tryskem bezuzdným valí**.
Trojzubcem do země sám | pak **udeřil**: **země** se **všeka** →
zachvěla hned, | a **vodám ten pohyb uvolnil cesty**.
Řeky se **vyšinou z dráhy** | a **řítí** se **na volné pláň**,
strhují osení, stromy | a **současně dobytek s lidmi**.
strhují domy i s vnitřkem | a **svatými obrazy bohů**.
Zůstal-li nějaký dům | a **odolal**, **aniž jej mohla** →

taková hrůza svalit, | zas **vlna** mu **pokrývá hřeben**,
stoupajíc výš, | a **vysoké zámky** jsou **v hlubinách skryty**.

FS

Tak **děl**. Řeky **obrábí tok** a **dokořán otevrou zřídla**
 a **odtud jak bez** otěží se **tryskem vstříc** valí **moři**.
 On **sám** pak **trojzubcem udeřil v zem**: ta se **zachvěla**
 a **zásobám vod** tím **otřesem pomohla ven**...
 Z **řečišť vyhřezlé proudy** se **hrnou na** volné **pláně**
 a **berou s sebou** jak **setbu** a **stromy**, tak **dobytek**, **lidi** →
 a **domy** – i s **vybavením**, ba **včetně domácích svatých**.
Zůstal-li některý dům na svém **místě** a **takové spoušti** →
odolal, **aniž se zřítíl**, má **pro** změnu **ztopen**
pod vodou **štíť**... kdesi **hlubinou zalknut** **palác** je **skryt**...

DS (nepublikováno)

3. Decentní humor (Arés a Afrodíté – *met.* 4,187nn.)

Ut vĕnĕre torum | **coniūnx** et **adulter** in ūnum,
arte viri | **vincis**que **novā** ratiōne **parātis**
in mediis ambō | **dĕprĕnsi** **amplexibus haerent**.
Lĕmnius extemplō | **valvās** patefĕcit **eburnās**,
admisitque **deōs**. | **Illi** **iacuĕre ligātī** →
turpiter. **Atque aliquis dĕ dīs** | **nōn trīstibus optat** →
sīc fieri turpis. | **Superi rīsĕre**, **diūque** →
haec fuit **in tōtō** | **nōtissima fābula caelō**.

Když pak **sešli se choť** | a **záletník na** lůžku **spolu**,
mužova lest a **pouta**, | jež **neznámým zrobena umem**,
při samém **objetí lapila oba**, | i **uvázli v léčce**.
Vulkánus, Lémnu vládce, | hned **otevřel ze** sloni **dveře**,
vpustil do síně **bohy**; | tu **leželi spoutání oba**,
na hanbu svou | – však **z bohů veselých leckdo** v té **chvíli** →
takové hanby si **přál**! | I **smáli se nebeští bozi**,
dlouho pak **po** celém **nebi** | ten **příběh** byl **hovoru látkou**.

FS

**Když se pak na loži sešli záletník se záletnicí, (← obklopující)
dík novince z dílny manžela ta dvojice – právě →
v nejlepším – se věru prazvláště lapila.**

**Dokořán Héfaistos, pán Lémnu, otevře dveře
ze slonoviny a vpustí bohy. – Ti dva →
leží spoutání hanbou... Leč leckterý z bohů se smál,
že sám by se takové hanbě nevyhýbal. Zněl všude →
ten smích a dlouho tou historkou žili na nebesích.**

DS

VI. Závěry

Ve zpětném zrcátku své zkušenosti s překladem poezie (nejen Ovidiovy) dospívám k několika (momentálním) závěrům:

- Cílem ani výsledkem překladatelského úsilí nemůže být (foto)kopie originálu. Spíše lze doufat v rozostřený obraz, vracející ozvěnu původního díla. Proto nezbyvá než se smířit jak s jinakostí jako důsledkem nevyhnutelné zrady („traduttore – traditore“), tak s nutností (uměním?) nést ztráty s ní spojené. Žádný překlad nedokáže být „věrný“ nejen originálu, ale dokonce ani sám sobě.
- V otázce formy jistě není primárním cílem překládat např. hexametry či alkajskou strofu. Předmětem zájmu je báseň jako celek a jde o to, tlumočit náboj originálu a jeho atmosféru. Jeho dvojče sice vytvořit nelze, ale musíme se snažit aspoň o blízkého příbuzného, a to prostředky, které máme k dispozici a pro jejichž uplatnění by metrum nemělo být překážkou.
- Jsem nakloněna hlasům, které tvrdí, že v oblasti básnictví je „nutno překládat ne z jazyka do jazyka, ale poezii do poezie“ (John DENHAM²⁸), nebo – s Julií NOVÁKOVOU – když už deformovat, pak nikoli anesteticky.²⁹

²⁸ Cit. podle Eugen A. NIDA, *Překladatelská tradice v západním světě*, in ČERMÁK – ILEK – SKOUMAL 1970, s. 74.

²⁹ NOVÁKOVÁ 1987, s. 148.

- Vždy jde jen o pokus. Ačkoli názory na jeho kvalitu se patrně vždycky budou tříštit – mimo jiné proto, že finální souznění autora, překladatele a příjemce překladu je jen hypotetické – zaslouží si každý fundovaný a vážně míněný pokus úctu, která patří stavitelům křehkých mostů mezi lidskými bytostmi přes kulturní vzdálenosti a propasti.
- A nakonec: Πάντα ῥεῖ – Nic není definitivní...

Literatura

Edice

- OVIDIUS. *Epistulae*. Vyd. R. EHWALD. Leipzig: Teubner 1916.
- OVIDIUS. *Medicamina faciei femin(e)ae*. Vyd. R. EHWALD. Leipzig: Teubner 1916.
- OVIDIUS. *Ars amatoria / Remedia amoris*. Vyd. R. EHWALD. Leipzig: Teubner 1916.
- OVIDIUS. *Metamorphoses*. Vyd. A. RIESE. Leipzig: Tauchnitz 1911.

Překlady

- KUBÍN, Václav (vyd.). *Velké milostné dvojice starověku*. Z řec. a lat. originálů přeložili Otmar VAŇORNÝ – Ferdinand STIEBITZ – Dana SVOBODOVÁ – Julie NOVÁKOVÁ. Praha: Československý spisovatel 1979.
- OVIDIUS. *Listy heroina* (výbor). Přel. Jan FIŠER. Praha: Mladá fronta 1964².
- OVIDIUS. *Listy milostné*. Přel. Rudolf MERTLÍK. In *O lásce a milování*. Praha: Svoboda 1990.
- OVIDIUS. *Heroides. Paris Heleně, Helena Paridovi*. Přel. Dana SVOBODOVÁ. In KUBÍN, Václav (vyd.). *Velké milostné dvojice starověku*. Praha: Československý spisovatel 1979.
- OVIDIUS. *O ličidlech*. Přel. Ivan BUREŠ. In *Umění milovati*. Praha: Kvasnička a Hampl 1948⁵.
- OVIDIUS. *Prostředky k pěstění ženské tváře*. Přel. Dana SVOBODOVÁ. In *O lásce a milování*. Praha: Svoboda 1990.
- OVIDIUS. *Umění milovati / Jak léčit lásku*. Přel. Ivan BUREŠ. In *Umění milovati*. Praha: Kvasnička a Hampl 1947.
- OVIDIUS. *Umění milovat / Jak léčit lásku*. In *O lásce a milování*. Přel. Rudolf MERTLÍK. Praha: Svoboda 1990.

- OVIDIUS. *Umění milovat / Léky na mor Amora*. In *Umění milovat a nemilovat*. Přel. Dana SVOBODOVÁ. Praha: Český spisovatel 1993.
- OVIDIUS. *Proměny*. Přel. Ferdinand STIEBITZ. Praha: Odeon 1967.
- OVIDIUS. *Proměny*. Přel. Ivan BUREŠ. Praha: Svoboda 1974².
- OVIDIUS. *Proměny* (výbor). Přel. Dana SVOBODOVÁ. Praha: BB Art 2001.

Sekundární literatura

- ČERMÁK, Jan – ILEK, Bohuslav – SKOUMAL, Aloys (vyd.). *Překlad literárního díla* (Sborník současných zahraničních studií). Praha: Odeon 1970.
- LEVÝ, Jiří. *České teorie překladu II*. Praha: Železný 1996.
- NOVÁKOVÁ, Julie. Osudy českého pentametru. *Listy filologické*, 1987, 110, 3, s. 142–153.
- STIEBITZ, Ferdinand. K přízvucnému překládání starověkých rozměrů časoměrných. *Listy filologické*, 1921, 48, s. 161–184.
- STIEBITZ, Ferdinand. Rf. Homérova Odysseia (přel. Otmar Vaňorný). *Listy filologické*, 1922, 49, s. 238–244.
- SVOBODOVÁ, Dana. O tiché poště. Cento o překládání (nejen) stébel, o věrnosti a visutých mostech). *ToP – Thumočení, překlad*, 2003, XIV, 67, 2003, s. 6–8.
- SVOBODOVÁ, Dana. Příspěvek k recepci překladu (Ovidius, *Remedia amoris* 1–16). *Listy filologické*, 1991, 114, s. 232–236.

PhDr. Dana Svobodová
svobodana@volny.cz